

Genealogija mentalnega merjenja

ZAKAJ DRUGAČE O MENTALNEM MERJENJU

Mentalno merjenje je predmet pogostih analiz, zlasti kritičnih, ki se osredotočajo predvsem na škodljive učinke te prakse. Z mentalnohigienskega vidika ga bremenijo morebitni stresni učinki, z etičnega pa nevarnost reinterpretacije in zlorabe. Vse pogostejši so tudi pomisleki o klasifikatornih in segregatornih učinkih tovrstnega zbiranja informacij.

V našem prispevku nameravamo mentalno merjenje osvetliti iz genealoške perspektive. Problem mentalnega merjenja bomo torej pretresli z vidika njegovega nastajanja.

Interpretacije zgodovine psihologije in njenih posamičnih praks in konceptov so praviloma teleološke, oprte na mit o linearno napredujoči znanstveni misli. Iz take perspektive je videti, kot bi se posamezni koncepti porajali skozi vrsto poskusov in se nato z odločilnim posegom (najpogosteje mersko odlikovanim) enoznačno artikulirali. Konceptom se podeli materialni status, pojmuje se jih kot realno obstoječe entitete.

Eden najizrazitejših primerov takšne naknadne "materializacije" je prav koncept inteligentnosti, produkt faktoriziranja in objekt mentalnega merjenja. Na tem mestu bomo zatorej problematizirali samoumevnost in s tem nevprašljivost koncepta inteligentnosti in prakse mentalnega merjenja. Raziskali bomo pogoje njune pojavitve. Nakazali bomo specifične diskurzivne

¹ Tudi psihologija posameznika, op. p.

² Senzualistična filozofija, ortopedagoška obravnava gluhih in reformiranje obravnavanja t.i. norih.

okolščine, ki so vplivale na konceptualizacijo problema inteligentnosti, in pokazali, da se je mentalno merjenje porodilo kot poskus reševanja aktualnih družbenih problemov.

V našem izvajanju se nameravamo opreti na dva avtorja, Nicholasa Rosa in Stephena J. Goulda. Nicholas Rose v svoji "zgodovini" individualne psihologije prikaže mentalno merjenje kot njen model. Odločilen za vzpostavitev *individualne psihologije*¹ je po Rosovem mnenju nov način pojmovanja populacije in variacij med posamezniki, ki je rezultat Galtonovega preoblikovanja teorije dednega prenosa v terminih individualnih razlik in norm in ki omogoča vrednotenje posameznika glede na mesto, ki ga zavzema znotraj distribucije zmoglosti vseh pripadnikov populacije. Nastajanje psihologije posameznika je tako neločljivo povezano z evgenično strategijo, ki je z Galtonom omogočila novo sistematizacijo povezav med *kapacitetami* (capacities) posameznika in *kakovostjo* (in s tem učinkovitostjo) populacije. Izraz in merilo slednje so postale kapacitete, katerih ugotavljanje je prešlo v domeno psihologov – pionirjev mentalnega merjenja. Diskurz psihologije posameznika se je odslej osredotočal predvsem na vprašanja mentalnega merjenja.

Stephen J. Gould pa misli pojav mentalnega merjenja v drugačni navezavi. Ker izhaja iz ameriškega prostora, mentalno merjenje preučuje v kontinuiteti z zgodovino genetičnih teorij in praks kranimetrije in antropometrije. V njegovi zastavitvi ni izrecnih genealoških izpeljav in zato tudi ne analizira pogojev samega nastanka mentalnega merjenja. Podrobneje pa se ukvarja z okoliščinami, v katerih je v Ameriki dobilo polet, in z učinki, ki jih je proizvedla njegova nekritična in kampanjska uporaba. Pokaže tudi epistemološke zagate pri konceptualiziranju teorij inteligentnosti in v gradbi samih inteligentnostnih preizkusov.

SLABOUMNI: OBJEKT PSIHLOGIJE PAR EXCELLENCE

Kot enega ključnih objektov, ob reguliranju katerega se je oblikoval pojmovni aparat psihologije, Rose identificira slaboumne. Potrebe po njihovi sistematični obravnavi so sicer psihologe, predvsem zagovornike dednosti in začetnike mentalnega merjenja, množično angažirale šele konec 19. stoletja, ko so zagovorniki teorije degeneracije uzrli oporo prav v mentalnem defektu. Vendar pa je poteze konceptualizacije sodobnega psihološkega subjekta mogoče prepoznati ob odnosu do slaboumnih skoraj celo stoletje prej, v obravnavi divjega dečka iz Aveyrona, ki so jo na prehodu iz 18. v 19. stoletje navdihnile nekatere na razsvetljensko tradicijo oprte prakse.² Itard, ki

je dečka obravnaval, je z opazovanjem, eksperimentiranjem in manipuliranjem na njem preizkušal teze senzualistične filozofije in ortopedagoške postopke, ki so bili v veljavi za gluhe. Viktor, kot je bilo dečku ime, je tako hkrati s tem, ko je postal nov objekt filozofske vednosti, postal tudi tarča poseganja in reguliranja. Retrospektivno gledano označuje psihologijo prav takšna kombinacija reprezentiranja in interveniranja. Objekt psihologije spoznavamo, ko ga spreminjamo.

Obravnava divjega dečka ni neposredno vplivala na pobude za mentalno merjenje, sprožila pa je zanimanje za mentalne defekte, ki je slabo stoletje kasneje, v sicer povsem drugačnem kontekstu, pomembno vplivalo na konceptualiziranje mentalnega merjenja.

Status t.i. idiotov je temeljito predrugačila sprememba predpostavke o neučljivosti idiotov, ki jo je, navdihnjen z Itardovim uspehom, priskrbel Seguin. Seguin je izvršil razločevanje med neozdravljivostjo, ki je označevala idiote, in neučljivostjo. Le-to je umestil med sposobnosti in občutke, ki naj bi jih bilo kot spremenljive mogoče sistematično prebujati in oblikovati. Odkrili so torej, da so tudi idioti učljivi, in postali so zaželen objekt filantropskih in pedagoških ("psiholoških") prizadevanj.

V zavetju "dobronamernih" praks pa so ostali le slabega pol stoletja. Z uvedbo obveznega šolstva in s pojavom učno nezmožnih otrok je klinično kategorijo idiotijo, ki je do tedaj zadevala za azil primerno najtežjo populacijo in je niso ločevali od norih, doletelo razločevanje. Z upoštevanjem stopnje *mentalnega primanjkljaja* (deficiency of mental power) je bilo mogoče med normalne otroke na eni strani in povsem neučljive na drugi umestiti t.i. *edukacijske imbecile* oz. *slaboumne* (educational imbecils oz. feeble minded). Zaradi ekscesne povezanosti pavperizma s slaboumnostjo se je ta znašla v političnem in socialnem diskurzu kot socialni problem. Takega statusa ji seveda ni več podeljevala skrb za blaginjo tako hendikepiranih, ampak sprva ekonomski "refleks" na preveliko število otrok, ki so potrebovali posebno šolanje, ob koncu stoletja pa skrb za kakovost populacije, ki naj bi jo – pod predpostavko dednosti – slaboumnost ogrožala. Problem slaboumnosti je tako trčil na nekatera glavna socialna in politična pojmovanja 19. stoletja: novo doktrino urejanja kakovosti populacije, prakso in koncept upravljanja (government) s pomočjo policije, dojemanje urbanizacije kot dejavnika demoralizacije in nazadnje na teorijo dednosti. Hkrati pa je razločevanje mentalno prizadetih za potrebe razvrščanja v posebne šole in nameščanje v azile to populacijo ponovno postavilo kot objekt psiholoških prizadevanj: treba je bilo iznajti zanesljive postopke, ki bodo omogočili ustrezno obravnavo vsake skupine. (Prim. prav tam, str. 90 do 112.)

TEORIJA DEDNOSTI – KAŽIPOT DO MENTALNEGA MERJENJA

Ob osvetljevanju statusa, ki so ga imeli slaboumni v prizadevanjih za reguliranje prebivalstva, smo zadeli na obrise *populacijske politike* ob koncu 19. stoletja.

Ker so se tako pri problemu obravnave slaboumnih kot pri zastavljanju širše strategije obvladovanja populacije porajala različna pojmovanja, ki so omogočala misliti te probleme in ki so – kot bomo videli – neposredno povezana s pojavom mentalnega merjenja, si bomo njihov razvoj ogledali nekoliko natančneje. Pri tem se bomo ponovno oprli na genealoško interpretacijo Rosa.

Ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja se je kot objekt *vladnega upravljanja* (government) vse bolj pojavljala populacija. V zagotavljanju reda in moralnosti je dobila privilegirano vlogo policija, vednost o objektu pa je priskrbela statistika – “znanost o državi” (prav tam, 42). Za urejanje populacije v okviru tega koncepta je bilo značilno strogo razmejevanje pavperizacije kot moralnega problema in nezaposlenosti ter revščine kot konstitutivnih dejavnikov ekonomije. *Pavperizem* kot problem socialne organizacije so obravnavali izven političnoekonomskih kategorij.

S pojavom socialne teorije *urbane demoralizacije* pa se je prioriteta med politiko in politično ekonomijo menjala in v interpretacijo populacijske problematike so naposled vstopile tudi političnoekonomske teorije. Industrializacija, ki je skoncentrirala prebivalstvo in ga ločila od “ugodnosti” dosežene stopnje civilizacijskih vplivov, naj bi prek vznburjanja in ohranjanja slabih življenjskih navad bistveno prispevala k demoralizaciji. Socialne probleme so vse pogosteje opredeljevali v terminih nezaposlenosti. Značaj in slabe življenjske razmere so dojemali kot vzajemno povezane: slab značaj vpliva na odnos do zaposlitve, slabe razmere zaradi nezaposlenosti pa stopnjujejo značajski propad. Kot zgoščeno obliko nesocialnosti so začeli obravnavati prav nezaposlenost. Opredeljena v svoji potencialnosti, je bila razločevalna tudi za ločevanje popravljivih od nepopravljivih, torej brezupnih primerov, ki naj bi jih zato izločali. Na tem mestu je torej nasledila pavperizem.

Problem moralnosti velikih mest so vse manj šteli za posledico slabih življenjskih razmer. Oblike antisocialnega vedenja so vse bolj dojemali kot izraz *vrojene* neprilagojenosti. Prej partikularnega pomena – nevarna le za mentalno zdravlje posameznikov – je moralna neurejenost, povezana z *dednim prenosom*, postala ogrožujoča za vso populacijo in konceptualiziranje degeneracije, kot njenega rezultata, je postalo prednostna naloga vrste biološko usmerjenih znanstvenikov. Nenazadnje se

je ob njihovih prizadevanjih konec 19. stoletja porodila statistična teorija inteligentnosti.

Na nastanek teorije dednosti in degeneracije je vplivalo več povezanih tokov. Ključnega pomena zanj je utrditev pojmovanja *konstitucije* kot organizirane in sistematične narave v vsakem posamezniku (ta je lahko normalna ali pa ne in se prenaša z dednostjo), ki se je časovno ujemalo z rezom v biologiji konec 19. stoletja. Le-ta je živa bitja postuliral na osnovi dinamične in sistematične notranje organizacije. Epistemološko preoblikovanje je po Darwinovi zaslugi doživel tudi koncept časa, zdaj eden odločilnih dejavnikov v svetu živih bitij, vpisan v samo strukturo živih bitij. *“Kombinacija oznake organiziranosti, teorije hereditarnosti in osi časovnosti je omogočila teorijo degeneracije.”* (Rose, prav tam, str. 56.)

Do druge polovice 19. stoletja se je koncept degeneracije znanstveno docela uveljavil in postal legitimen v socialnih in političnih razpravah tega obdobja. Če je bila prej zveza med mentalno in socialno patologijo naključna, je zdaj prevladovala. Koncept dednosti je prav posebej prevladal nad konceptom vpliva okolja pod grožnjo kumulativne narave degeneracije (prav tam, str. 58). Terapevtski optimizem moralnih obravnav je izzvenel.

* * *

Koncept dednosti pa ni bil pojasnjevalna matrica le za probleme urbane degeneracije, ampak so z njim dokazovali tudi rasne, nacionalne in spolne razlike. Na izvoru interpretacij teh razlik zaznamo motivacijo, ki je naposled navdihnila tudi pionirje mentalnega merjenja.

Razvoj teh konceptov je v delu *The Mismeasure of Man* razgrnil Gould. Njegovega izvajanja sicer ne gre brati kot genealogijo, vendar pa jasno pokaže, kako znanost ni objektivna vednost, izvzeta iz konteksta socialnih in političnih vplivov.

Svojo analizo pričinja z obdobjem tik pred Darwinovim odkritjem evolucije, ki nato odločilno prešije dotedanje konceptualizacije dednosti. Predevolucijska opravičevanja rasnega rangiranja so se razvijala v dve glavni smeri. Monogenetična teorija je zastopala prvobitno enakost vseh ljudi, ki naj bi bili enotnega izvora, razlike med njimi, zlasti tiste degenerativne narave, pa rezultat življenjskih razmer. Poligenetična pa je rase konceptualizirala kot strogo ločene “vrste”. Porojena v Evropi, se je ta usmeritev ob poskusih emancipiranja ameriške znanosti v 19. stoletju znašla v domeni ameriške šole. Gould to pripisuje dejstvu, da je ameriški prostor potreboval znanstveno osnovo za utemeljevanje suženjstva (Gould, 1984, str. 70).

Na razvoj poligenetične teorije v Ameriki sta odločilno vplivala Agassiz in Morton. Slednji je s sklepanjem o moralnih in

mentalnih karakteristikah iz preučevanja velikih možganov in z merjenjem lobanj priskrbel empirično podlago. Paradokсно pa nekateri nosilci teh idej ravno niso zagovarjali suženjstva (npr. Agassiz) in so tudi s teorijo, ki je sprva obetala znanstveno podlago praksi suženjstva, "sabotirali" njegova ideološka in religiozna utemeljevanja (prim. prav tam, str. 71 in 72).

S prodorom evolucionizma v drugi polovici 19. stoletja je kreacionizem obeh usmeritev odmrll. Nekoliko preoblikovani sta se obdržali.

Povezan z drugim pomembnim trendom, ki je zajel humanistične znanosti – težnjo po merjenju, ki je temeljila v verjetju, da je merjenje pod strogo določenimi pogoji zadostno zagotovilo za prehod od subjektivnih špekulacij k resnični znanosti – je evolucionizem priskrbel močno teorijo "znanstvenega" razizma – kraniometrijo. Gould njenim nosilcem ne pripisuje zavestnih političnih in ideoloških intenc, pokaže pa, kako sta jim bila merljivost in oštevilčenje, s katerima so utemeljevali svojo teorijo, zadosten argument, ne da bi upoštevali, da mere same zase ne določajo vsebine znanstvene teorije, ampak le njihova interpretacija.

Znake mentalne vrednosti oz. inteligentnosti pa so iskali tudi bolj posredno – prek znamenj na telesu. Evolucijska teorija je namreč nekaterim služila za sklepanje iz identificiranja opičje morfologije na kriminalnost. V dednostni masi naj bi bile zasnove preteklih faz razvoja (teorija rekapitulacije), ki se pri nekaterih obudijo in ti nato ravnajo kot živali ali divjaki. Moralno degenerirane naj bi tako bilo mogoče prepoznati po anatomskih znakih opičjosti.

Na osnovi metodološko spornih raziskav je Lombroso zaključil, da se da kar pri 40 odstotkih kriminalcev potrditi tako izražene podedovane poteze. Preostali naj bi se na kriminalna pota podali iz strasti, razočaranja in drugih slučajnih nagibov. Zaradi takšnega pogleda na vzroke kriminalitete je konzervativni znanstvenik Lombroso podprl prizadevanja za diferencirano obravnavanje zločincev. Študije antropoloških faktorjev (fiziognomije, antropometrije, ugotavljanje fizičnih in mentalnih pogojev, senzibilnosti in refleksne aktivnosti...) so si utrle pot v sodne preskuse kljub konzervativnim sodnikom, ki niso želeli, da njihovo strokovno kompetentnost zamaje neka druga znanost (ki pa je bila – ne da bi takrat eni ali drugi to vedeli – psevdoznanost).

* * *

Kranialni in antropometrični indeksi niso dolgo živeli, a so bili skupaj z Galtonovo evolucionistično zasnovano in statistično podprto teorijo dednosti model za merjenje inteligentnosti.

Galton je teorijo dednosti prvi znanstveno konceptualiziral. Predrugačil je pojmovanje populacije, variacije in norme. Odslej je bilo mogoče videti sistematično zvezo med kapacitetami posameznikov in kakovostjo oz. usodo populacije.

Galton ni videl nevarnosti v prenosu pridobljenih karakteristik. Degenerirana naj bi bila populacija kot celota. Posamezniki z defektno konstitucijo pa naj bi jo, z razmnoževanjem, neposredno ogrožali.

Svojo teorijo je zasnoval na Darwinovih odkritjih: učinkov populacijskih omejitev zaradi variacij in selekcije karakteristik po generacijah, zveze med omejitvami okolja in vrstnimi karakteristikami ter pomena variacij, ki se zgodijo v posameznikih, učinkujejo pa evolucijsko. Koncept variiranja okrog povprečja – norme – je bilo mogoče statistično opredeliti. Pojav individualne variacije je naključen, a po populaciji so variacije sistematično razvrščene in njihovo pojavljanje je mogoče očrtati z normalno krivuljo (Gaussovo). S sistematiziranjem zveze med populacijo, normo, posameznikom in odklonom si je Galton obetal znanstveno zasnovo za *evgenike*. Upoštevanje zakonov, po katerih je v populaciji distribuirana *človeška vrednost* (civic worth) in njeno prenašanje prek generacij, naj bi namreč zavestno spodbujalo razplojevanje dobrih in preprečevalo razplojevanje "slabih".

Galtonov pristop je postal model za znanstveno psihologijo: variacije se ne utemeljujejo vsebinsko, v terminih psiholoških zakonitosti, ampak v terminih statistike, nanašajoče se na zakone variiranja velikih števil (Rose, 1985, str. 62 do 75).

* * *

Evgenika je torej problem dednega prenašanja sposobnosti postavila v domeno psihologije posameznika.

Hkrati pa je ob njej potekala tudi nasprotna strategija, ki je zadevala okolje. Ta je ob koncu 19. stoletja doživela preobrazbo: iz prvenstveno sanitetne, na kampanjsko obravnavo populacije usmerjene obravnave, kakršno so prakticirali v 19. stoletju, je vse bolj postajala medicina primerov, bolj klinično kot epidemiološko zasnovana (prav tam, str. 131).

Nosilci strategije reformiranja okolja so bili zdravniki. Prevencija, ki je v terminih evgenične strategije pomenila izločevanje in steriliziranje šibkih, je v medicinski strategiji vključevala postopke za izboljševanje razmer v okolju s higien-skim in medicinskim razsvetljevanjem in nadziranjem staršev in otrok. Zaželeno norme vzgoje otrok in skrbi zanje naj bi vse bolj prežemale zdravi razum. Prizadevanja za učinkovitost (ki je bila sinonim za prilagojenost) so osredotočili na razsvetljevanje domov in na povezovanje teh s šolami.

Prav splošnost in obveznost šolanja je obetala, da bo mogoče reševanje problemov moralnega in fizičnega zdravja populacije zastaviti na nov način. Šole so z zajetjem celotne populacije otrok dobile pregled nad pomanjkljivostmi, jih diagnosticirale in vključevale v "popravilo" (prav tam, str. 85). Na ta način so postajale vse pomembnejše kot dispozitiv za reguliranje prebivalstva.

Toda strategiji, ki sta bili videti povsem nasprotni (ena je zagovarjala segregacijo, druga pa socializacijo), sta vendarle posegali tudi v domeno druga druge. Ustrezna obravnava posameznikov je zahtevala njihovo razvrstitev glede na vrsto motenj v institucije, kjer bodo deležni ustrezne obravnave. Različni strategiji je torej povezoval odnos do tistih, ki so se znašli med nepopravljivimi: s pomočjo prepoznavanja in razvrščanja naj bi jih izločili iz popravljanih postopkov (Rose, 1985, str. 84 do 88), kjer bi se učinkoviteje posvetili tistim, pri katerih je bilo vsaj nekaj upanja na izboljšanje.

Čeprav je postala *neohigienska strategija* na začetku 20. stoletja najbolj vplivna pri soočanju s problemom nacionalne deterioracije, pa so slaboumni v njenih prizadevanjih za reformiranje navad v vzdrževanju čistoče, prehranjevanja in osebnega režima nasploh bili le obroben problem. Problem intelekta je bil le drobec v kontekstu splošnih fizikalnih pogojev, ne pa avtonomno področje.

Za evgenike pa so slaboumni pomenili mnogo večji izziv, saj so zaradi predpostavljene dedne prenosljivosti pomenili splošno populacijsko nevarnost. Čeprav so bili – kot smo videli – predmet različnih diskurzov vse 19. stoletje, pa so jih konec 19. stoletja zaradi domnevne povezanosti s pavperizmom postavila za predmet sistematičnega preučevanja prav evgenična prizadevanja.

Kot bomo videli v nadaljevanju, je začetnike mentalnega merjenja k njegovemu snovanju spodbudila tako potreba po konceptualiziranju dedne degeneriranosti oz. njene prenosljivosti, kar naj bi zagotavljalo osnovo za reguliranje prebivalstva, kot tudi povsem pragmatični razlogi: prva uporabna testna metoda je bila neposreden odgovor na zahteve administracije po učinkovitem obravnavanju šolsko neuspešnih otrok.

Merjenje individualnih razlik, ki se je porajalo ob preučevanju degeneriranosti in slaboumnosti v sklopu širših prizadevanj za reguliranje populacije, je bilo zatorej posebej aktualno za ugotavljanje stopenj mentalne defektnosti. Z njim se je psihologija odločilno povezala s procesi administriranja in se uveljavila kot socialna praksa. Individualna psihologija se je torej kot teoretska paradigma in kot praksa utrdila ob preučevanju individualnih razlik, in to izmerljivih. Psihološki objekt je bil odslej določljiv le do mere, ki sta jo dovoljevali merljivost in razlikovalnost.

MENTALNO MERJENJE ALI KAKO PRESTREČI PREDMET PSIHOLOŠKE VEDNOSTI

Klasična psihofizika, ki uradno velja za začetek znanstvene psihologije, se je ukvarjala s postuliranjem zakonov zveze med psihičnim in fizičnim, ki jih je izpeljevala iz laboratorijskega merjenja reakcij in razlik med njimi na dražljaje. Na ta način ni mogla ustrezno zadostiti potrebam po neposrednem ugotavljanju intelektualnih, emocionalnih in moralnih kvalitet v terminih indeksnih mer distribucijske razvrstitve.

Serija psiholoških laboratorijev, ki so se porodili za tem (1884 Galtonov antropometrični, 1895 Sullyjev...), je bila poskus zadovoljevanja praktične potrebe po psihološkem merjenju. Nekateri teh laboratorijev so zato delovali v povezavi s šolami, od koder so učitelji vodili na testiranje "težavne" otroke.

Da pa bi lahko psihološko preizkušanje zapustilo laboratorije, je bilo treba prenehati s psihofiziko in z njenimi ambicijami po odkrivanju splošnih zakonov psihološkega funkcioniranja. To je od laboratorijev pripeljalo k testom, ki jih je prvi tako poimenoval Cattell v Mindu, 1890:

"Psihologija ne more doseči gotovosti in natančnosti fizikalnih znanosti, če ne temelji na eksperimentu in merjenju. Korak v tej smeri bi lahko bila uporaba serije mentalnih testov in merjenj na velikem številu posameznikov. Rezultati bi bili zanesljiva znanstvena vrednost v odkrivanju konsistentnosti mentalnih procesov, njihove neodvisnosti in variacij pod različnimi pogoji." (Povzeto po Rose, prav tam, str. 117.)

Pomanjkljivosti prvih merjenj, ki niso uspela zveze med mero, ki so jo dala, in sposobnostmi posameznika v vsakdanjem življenju, so gnala k izpopolnjevanju testnih metod. V namerah, ki so jih pri tem vodile, pa so se pionirji mentalnega merjenja razlikovali.

Pregled zgodovine razvoja mentalnega merjenja pokaže, kako je eden temeljnih konceptov psihologije – inteligentnost – skonstruiran, kakšne okoliščine so spodbudile nastajanje te konstrukcije in kako so se prakse mentalnega merjenja vključile v prakse družbenega reguliranja. Koncept inteligentnosti je bil eno ključnih "oporišč" psihologije posameznika. Z njim je bilo mogoče uresničiti dolgoletni sen predhodnikov mentalnega merjenja o izmerljivosti individualnih razlik in uporabnosti tako dobljenih "mer" za klasificiranje in reguliranje populacije. Iluzije, ki si jih je o neposredni koristi za blaginjo prikrajšanih – kot bomo nekaj odstavkov kasneje videli – delal Binet, so se razblinile, ko so rezultati mentalnega merjenja postali osnova za vrsto administrativnih praks.

V Evropi, kjer so sestavili prve inteligentnostne teste, so prizadevanja za učinkovito mentalno merjenje tekla hkrati v Angliji in v Franciji in si od tam utrla pot v Ameriko.

Odločilni rez na področju konceptualiziranja *mere inteligentnosti* je opravil Binet. Sprva kranimetrično usmerjen, se je zaradi nezanesljivosti tako dobljene ocene mentalne učinkovitosti oprijel nove metode. V nasprotju z Galtonom in drugimi psihofiziki ni več ugotavljal zveze med elementarnimi občutki in individualnimi sposobnostmi in tako opustil psihofizična in antropometrična merjenja. Mentalno merjenje je zastavil kot preizkušanje na seriji kratkih, na vsakdanje življenje nanašajočih se opravil, ki zahtevajo procese presojanja: razvrščanje, sklepanje, invencijo in korekcijo. Takšno pragmatično izhodišče ni naključno, saj Binet ni izhajal iz ambicij po izpeljevanju teorije inteligentnosti, ampak so mu dobljeni rezultati služili za ustreznejše zaznavanje tistih otrok, ki naj ne bi zadostili zahtevam rednega šolanja.

Z asistentom Simonom sta merjenje inteligentnosti, ki so jo do tedaj pojmovali v terminih distinktivnih sposobnosti uma, prekvalificirala v praktično razvrščanje sposobnosti v omejeno število kategorij, glede na vrstni red samih testiranih. Posebno pomembno je bilo, da sta nalogam po najmanjši starosti, pri kateri so jih otroci že reševali, pripisala starostno stopnjo. *Mentalna starost* testiranega je bila tako starost, pripisana zadnji nalogi, ki jo je le-ta še uspešno rešil. Postavitev mentalne starosti, rezultat desetletnega dela, je omogočila izpeljavo legendarnega, misterioznega in kontroverznega *IQ*-ja. "Odrešilnega" ulomka mentalne starosti s kronološko pa ni izpeljal Binet, ampak njegov ameriški kolega Stern.

Binet si ni nikoli lastil zaslug za enotno mero inteligence. Še več: ko je nehote proizvedel, za kar si je prizadevalo več generacij znanstvenikov, tega nikakor ni hotel povezovati z inteligentnostjo. Ta se mu je zdela vse preveč kompleksen pojav, da bi bila izrazljiva številčno. Mera, s katero je sam operiral (MS-KS), mu je služila le kot grobo, empirično vodilo, konstruirano za izključno praktične namene. Da je bil v tem dosleden, potrjujejo tudi njegova kasnejša specialnopedagoška prizadevanja pri delu z otroki, ki jih je kot slabše prilagojene odkrival s svojo lestvico. V slutnji, da bi utegnili mero, ki jo je iznašel, zlorabiti za etiketiranje, splošno določanje in razvrščanje otrok glede na njihovo mentalno vrednost, je poudarjal, da je rezultat le praktični nasvet, ne pa podlaga za rutinsko merjenje, da meri prilagojenost in ne inteligentnosti in da torej zato ne more postati osnova za splošno teorijo inteligentnosti (prim. Rose, 1985, str. 124 do 131 in Gould, 1984, str. 148 do 155).

Kakor hitro pa so lestvico prevedli Američani, so jo zaradi idealnosti pisne oblike in ekonomičnega izračunavanja hipoma spremenili v rutinirano vodilo za vrednotenje vseh otrok.

* * *

Gould odkriva dve napaki, na kateri se je naslonila zgodovina zlorabe mentalnega merjenja in mere same. *Materializacija* (reification) predpostavlja, da testni rezultat predstavlja inteligentnost kot realno entiteto. Predpostavka o dednosti pa le-tej pripisuje vsemogočen status, ki področje mentalnega zapečati kot nespremenljivo in usodno (prim. Gould, 1984, str. 157).

Že prvi prevajalec in razpečevalec Binetove lestvice v Ameriki, Goddard, je njeno uporabo popačil do absurda. Oznanjal je nevarnost slaboumnosti za kakovost populacije (izraz, s katerim jo je na novo označil, je bil *moron* in je vseboval moralno slabšalni prizvok), zato je imigrantske prišleke testiral z binetarijem. Spotoma je s tako dobljeno množico rezultatov dokazal dedno manjvrednost Neameričanov, ki so se vsi po vrsti (razvrščeni od Tevtonov – severnih Evropejcev prek Alpinov do Slavinov, ki so se najslabše odrezali) znašli v kategoriji slaboumnih. Prizadeval si je za zniževanje priseljske kvote in za “izvržke” lastnega naroda (velik delež kriminalcev in prostitutk naj bi bilo tudi v kategoriji slaboumnih), priporočal evgenične postopke, npr. prepoved razmnoževanja ali zapiranje (raje kot sterilizacijo). (Prav tam, str. 158 do 174.)

Manj bombastične, a ne manj nevarne namene je imel s testiranjem Terman. Z mentalnim merjenjem naj bi ne identificirali in diskriminirali le navzdol, ampak tudi navzgor in ljudi razporejali na ustrezno zahtevna delovna mesta in v šole. S tem je že v tistem času izzval prve kritike, ki so zaslutili nevarnost tehnokratskega “uzurpiranja” merjenja inteligentnosti oz. zlorabe njene predpostavljene mere. Mladi žurnalist Lippman je leta 1916 zapisal:

“Nevarnost inteligentnostnih testov je v tem, da se bo sistem edukacije, manj sofisticirajoč in bolj prejudicirajoč, ustavil, če se bo le klasificiralo in pozabilo na dolžnost izobraževati. Retardirane bomo umeščali po stopnjah, namesto da bi se borili z vzroki njihove zaostalosti. Ves namen propagande, osnovane na testiranju inteligentnosti, je obravnavati ljudi z nizkim inteligenčnim količnikom kot dedno in brezupno manjvredne.” (Navedeno po Gould, prav tam, str. 180)

Tako pomembne odločitve, kot je bila na primer uzakonitev zmanjšanja kvote za priseljence leta 1921, za katero so se odločili na osnovi izredno nizkih rezultatov tujih priseljenec, dobljenih s testiranjem nabornikov, so bile torej plod “raztegljivega” in tendencioznega interpretiranja testnih rezultatov in neprimerne uporabe mentalnega merjenja.

Če torej Rose pokaže, kako je projekt mentalnega merjenja rezultat prizadevanj za upravljanje populacije, pa Gould razgrne grobost praks, ki jih je prav v to upravljanje vneslo mentalno merjenje in daljnosežne učinke, ki jih je povzročilo.

* * *

Medtem ko so ameriški dednostno usmerjeni psihologi preizkušali nove testne različice, so njihovi evropski kolegi, zlasti Angleži, nadaljevali iskanje teoretske podlage mentalnega merjenja. Leta 1904 je Spearman opredelil dvofaktorsko teorijo inteligentnosti. Z vpeljavo faktorske analize v reševanje problemov mentalnega merjenja je naredil pomemben konceptualni preobrat v teorijah inteligentnosti.

Hkrati pa je prav s tehnologijo izločanja faktorjev inteligentnosti mogoče pokazati njihovo arbitrarno, skonstruirano osnovo.

Faktorska analiza je matematična tehnika za reduciranje kompleksnega sistema korelacij na manj dimenzij z večjo pojasnjevalno močjo. Čeprav z nespornim deduktivno matematičnim statusom, so jo odkrili v socialnem kontekstu in jo razvijali, da bi z njo dokazovali posamezne inteligentnostne teorije. Gould dokazuje, da kljub matematični osnovi faktorske analize njeno vključevanje v pojasnjevanje psihične strukture intelekta od vsega začetka temelji na konceptualnih napakah (prim. prav tam, str. 238 do 256).

Temeljna napaka je po Gouldu materializacija, v tem primeru inteligentnosti, ki da je "...stvar, lokalizirana v možganih, z določeno stopnjo vrojenosti in izmerljiva z eno številko, kar omogoča linearno rangiranje ljudi glede na količino te entitete, ki jo imajo." (Prav tam, str. 239)

V študijah inteligentnosti so faktorsko analizo aplicirali na matriki korelacij med mentalnimi testi, ki so praviloma pozitivne in zato močno zasičene z glavno komponento. Ko je Spearman leta 1904 izračunal prvo takšno mero, ki naj bi pojasnjevala pomemben del povezanosti, izkazane v korelacijah med testi, jo je pojmoval kot mero, ki ustreza v realnosti obstoječi entiteti – splošni inteligentnosti, faktorju *g*. Ta naj bi podčrtovala vse kognitivne mentalne aktivnosti (prav tam, str. 251).

Toda z različnimi metodami ekstrahiranja faktorjev je mogoče dobiti različne faktorje in od načina izračunavanja je odvisno, kaj raziskovalec dobi.

Spearman pa ni ostal pri izračunavanju in definiranju faktorja *g*. Tako pri oligarhičnih kot monarhičnih teorijah inteligence *g* ne pojasni vse pozitivne povezanosti. Preostanek variance je Spearman poimenoval specifično – *s*, s čimer je dokončno formuliral svojo faktorsko teorijo inteligentnosti. Po njej vsak test vsebuje določeno mero specifične informacije, vsem testom pa je skupna mera splošne inteligence – *g*:

“Vsem vejam mentalne aktivnosti je skupna osnovna funkcija ... čeprav so preostali ali specifični elementi v vsakem primeru povsem drugačni od drugih... Ta g, daleč od tega, da bi bil omejen v majhen niz sposobnosti, katerih interkorelacije so bile

izmerjene in izpeljane iz partikularnega seznama, vstopa v vse sposobnosti.” (Spearman, cit. po Gould, prav tam, str. 261.)

Spearman je faktorju, ki ga je abstrahirjal in za katerega je bil prepričan, da je v osnovi empiričnih rezultatov mentalnega merjenja, iskal ustrezno fizično entiteto. Skušal jo je opredeliti kot obliko energije, ki preveva vse možgane in hkrati aktivira specifične, različno nameščene možganske “aparate”.

Kasneje se je Spearman odpovedal fiziološko osnovanemu interpretiranju inteligentnosti. Opustil je celo materializiranje inteligentnosti in poudaril, da njene mere ne potrebujejo korelata v fizični realnosti. Ostal pa je dednostno usmerjen. Po njegovem je prav faktor g predstavljal mero vrojene inteligentnosti. Kljub vsemu mu ni mogoče očitati, da je bil zakrknjen zagovornik vseh vrst razlikovanja. Sicer je podpiral tedaj nevprašljivo dedno manjvrednost obarvanih in nekaterih narodov, ni pa izpostavljaj socialnega razlikovanja in tudi spolne razlike je pripisoval razlikam v treniranju in predsodkom (prav tam str. 272).

* * *

Konkurenti v opredeljevanju inteligentnosti (Spearman in Burt v Angliji in Thurstone v Ameriki) so dolgo polemizirali o naravi in številu faktorjev inteligentnosti, ki so jih dobili z različnimi tehnikami izračunavanja, a vsi skupaj niso uvideli arbitrarnosti v določanju (ne v odkrivanju) faktorjev inteligentnosti, kakršne je priskrbel vrsta različnih metod faktorske analize.

Ne glede na razvoj, ki so ga doživele teorija inteligentnosti in tehnike mentalnega merjenja, pa si slednje niso utrle zmagoslavne poti v šole, kot bi pričakovali, ampak so se znašle v sečišču spopada psihološke in medicinske koncepcije.

NEOHIGIENIZEM NADOMESTI EVGENIKO

Zdravniki kot nosilci higienskih kampanj v Angliji konec 19. stoletja so si ob uvedbi obveznega šolanja zagotovili prvenstveno vlogo pri obravnavanju patologije, ki jo je obvezno šolanje porajalo. Šolo so od začetka pojmovali kot domeno tako medicine kot pedagogike in se vanjo naselili z novim modelom higienizma, ki je namesto prejšnjega populacijskega uravnavanja vpeljal skrb za posameznika in njegovo raven higiene. Hkrati je “šola dovoljevala posploševanje klinične izkušnje na ves razred posameznikov. Postala je mesto, ki je dopuščalo isti način individualizacije, primerjav, statistizacije... kot v bolnišnici, toda zdaj ne za tiste, ki bi prišli na medicinski tretma, ampak za tiste, ki so zgolj zaradi

svoje starosti postali subjekt medicinske preiskave.” (Rose, 1985, str. 132.)

Klinični metodi diagnosticiranja so pridružili tudi postopke obravnavanja in leta 1908 v Bradfordu odprli prvo šolsko kliniko. Do leta 1935 so jih samo v Angliji ustanovili več kot 2000 (prav tam, str. 134).

Problem slaboumnosti in mentalnih defektov je v okviru nove strategije zavzemal obrobno vlogo in so ga obravnavali v kontekstu splošnih fizičnih pogojev zdravja in čistoče, nikakor pa ne avtonomno. Vse od konca 19. stoletja pa do leta 1930 so zdravniška združenja zatrjevala, da so za diagnosticiranje slaboumnih pristojni le zdravniki, ki lahko težave otrok vidijo v spektru bolezni in fizičnih defektov.

Angleškim psihologom pri tem ni uspelo izboriti neodvisnega prostora, kamor bi se lahko umestili s svojim instrumentarijem. Še več: sami so zatrjevali, da Binetov test ni utemeljen v nikakršni teoriji inteligentnosti, da je nezanesljiv in pragmatičen. Rose meni, da je odpor evgenično usmerjenih psihologov zoper to tehniko botroval izpadu psihologov iz postopkov administriranja otrok, neprimernih za normalno šolo (Rose, 1985, str. 130 in 136).

Če so bili zdravniki v drugi polovici 19. stoletja, ko so slaboumnost razbirali še iz telesnih znakov, edini kompetentni diagnostiki, pa je prvenstvo zdravnikov na področju razločevanja slaboumnih (zlasti to velja za Anglijo) tudi po “iznajdbi” psiholoških postopkov za mentalno merjenje pomenilo za psihologe hud poraz.

Zdravnike so zato obtoževali fizikalizma in organicistične iluzije, pod vplivom katere naj bi vse šolske primanjkljaje pojasnjevali v terminih možganske neadekvatnosti.

Vendar pa so bili že od leta 1909 v postopke za nadzor nad rizičnimi otroki k medicinskim in socialnim testom priključeni tudi psihološki, vključno z inteligentnostnimi testi. Neohigienski model se je torej od psihoevgenskega razlikoval bolj v poudarku na posameznih področjih kot na izključevanju psihološkega preizkušanja (prav tam, str. 136).

Da bi se Binetov test, ki se ga ni bilo več mogoče “znebiti”, “prijel” tudi v psihoevgenskih krogih, ga je Burt statistično obdeloval, dokler se do leta 1920 končno ni ujemal s teorijo inteligentnosti kot normalno distribuirane, vrojene, dedno determinirane in splošne kognitivne kapacitete (prav tam, str. 140).

Toda tudi izpopolnjevanje testne tehnologije ni individualni psihologiji omogočilo, da bi se konstituirala kot alternativa medicini, ampak jo je doletela usoda podporne, administrativne tehnike. Psihoevgenika je vsaj v Angliji prav v svojem najbolj obetavnem projektu – mentalnem merjenju – naletela na lastne meje.

EPILOG

Prav z merjenjem inteligentnosti in s številčnim konceptualiziranjem nekaterih drugih področij psihičnega (temperamenta, faz razvoja, različnih potez osebnosti...) pa si je psihologija posameznika vendarle omogočila najtesnejšo povezavo s praksami administriranja in normaliziranja, kar jo je utrdilo kot eno od prevladujočih psiholoških paradigem in kot obliko vednosti, ki legitimira tudi del družbenih praks.

Zora Rutar Ilc, 1962, mag. sociologije, mlada raziskovalka na Evropskem centru za humanistične študije.

LITERATURA

- CANGUILHEM, G., 1980, *What is psychology?; v: Ideology and consciousness*, 7/1980, London, str. 37-50.
- DONALD, J., 1992, "Znanilci prihodnosti: šolanje, podvrženje in subjektivacija" v: *Vzgoja med gospostvom in analizo*, ur. Eva D. Bahovec, Krt, Ljubljana.
- FOUCAULT, M., 1984, *Nadzorovanje in kaznovanje*, Delavska enotnost, Ljubljana.
- FOUCAULT, M., 1991, *Vednost, oblast, subjekt*, Krt, Ljubljana.
- GOULD, J. S., 1984, *The Mismeasure of Man*, Penguin, London.
- HENRIQUES et al., 1984, *Changing the Subject*, Methuen, London.
- KVALE, S. (ur.), 1992, *Psychology and Postmodernism*, Sage Publication, London, Newbury Park, New Delhi.
- ROSE, N., 1985, *The Psychological Complex*, Routledge and Kegan Paul, London.